



Abdurahmon Sa'diy

AMALIY HAM NAZARIY ADABIYOT DARSLARI

Abdurahmon Sa'diy

AMALIY HAM NAZARIY ADABIYOT DARSLARI

O'RTA MAKTABLAR UCHUN DARSLIK

**“BOOKMANY PRINT”
TOSHKENT 2025**

UO'K: 894.375
KBK: 83.3(50'z)
A 49

Abdurahmon Sa'diy.

Amaliy ham nazariy adabiyot darslari [Matn]: Darslik / Abdurahmon Sa'diy. – Toshkent: Bookmany print, 2025. – 180 b.

Abdurahmon Sa'diyning "Amaliy ham nazariy adabiyot darslari" asari XX asr boshlarida yaratilgan adabiyot nazariyasiga oid ilk manbalardan biri bo'lib, muallif ushbu asarini yaratgunga qadar ayni yo'nalishda bir qancha qo'llanma va kichik hajmdagi darsliklarni yaratgan edi. Darslik 1924-yilda nashr etilgan bo'lib, uning buyurtma asosidagi ikkinchi nashri 1925-yilda amalga oshirilgan. Qo'lingizdagi nashr darslikning har ikki nashr-nusxasiga tayanib, hukmingizga havola etilmoqda.

Darslik adabiyot nazariyasi, adabiyot tarixi, adabiy tanqidga qiziquvchi olimlar, tadqiqotchilar va filolog mutaxassislar uchun mo'ljallangan.

Nashrga tayyorlovchi:

Orzigul Hamroyeva, filologiya fanlari doktori, professor

Mas'ul muharrir:

Nurboy Jabborov, filologiya fanlari doktori, professor

Taqrizchilar:

Hamidulla Boltaboyev, filologiya fanlari doktori, professor
Zaynobiddin Abdurashidov, filologiya fanlari doktori, professor

Darslik Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti O'quv-uslubiy kengashining 2023-yil 23-noyabrda 4-sonli majlisi bayonnomasi bilan nashrga tavsiya etilgan.

ISBN 978-9910-06-336-7

© Abdurahmon Sa'diy, 2025.

© Orzigul Hamroyeva, 2025.

© "Bookmany print" nashriyoti, 2025.

Adabiyot nazariyasiga oid ilk darslik

Adabiyotning yangilanishi, rivojlanishi, taraqqiy etishi adabiy qonuniyatlarni, nazariyalarni shakllanishiga asos bo'ladi. XX asr boshlari har jihatdan adabiy ta'sirni boshdan kechirdi: badiiy adabiyot, adabiy tur va janrlar, ularning poetik xususiyatlari yangilandi, shu asosdan adabiyot nazariyasida ularning nazariy qoidalarini ishlab chiqish zarurati tug'ildi. Mumtoz an'analar: aruz, badiiyat, qofiyaga oid poetik tahlil barmoq, oq she'r, sochma, mansura kabi yangi vaznlar imkoniyatiga qarab o'zgara bordi. An'anaviy mavzular, obrazlar va ularga yuklangan vazifalar ham keskin o'zgardi. Adabiyot har davrda ijtimoiy hodisa sanalib kelgan. Unda ijodkor tuyg'ulari jamiyatdagi ijtimoiy-iqtisodiy, ma'naviy vaziyatga qarab akslanadi. Shu sabab ham ijodkor asarlarining mohiyati va obrazlar tizimi asosida davr adabiy muhitini belgilash tamoyili bugungi kunga qadar o'zini oqlab kelyapti.

XX asr boshlari adabiy hayoti bir qancha adabiy o'zgarishlarni boshdan kechirdi: adabiyotga Sharqdan ko'ra G'arbning ta'siri oshdi, adabiy tur va janrlar o'zgardi, yangilandi, aruz vazni o'rniga barmoq, sochmalar kirib keldi, obrazlar va shoirning ifoda uslubi yangilandi, she'rga munosabat o'zgardi. Shu natija o'laroq yangi adabiy muhit shakllandi va bu muhit, undagi adabiy asarlar qonuniyatini ishlab chiqish zarurati tug'ildi. Abdurahmon Sa'diyning "Amaliy ham nazariy adabiyot darslari" darsligi ana shu ehtiyoj natijasi sifatida dunyoga keldi. Darslik o'z davri uchun adabiyot nazariyasiga bag'ishlangan mukammal manba sifatida o'zbek adabiyotshunosligida muhim ahamiyatga ega. Shu jihatdan Abdurahmon Sa'diyning "Amaliy ham nazariy adabiyot darslari" darsligini o'ziga xos jihatlari sifatida quyidagilarni keltirish mumkin:

1. Olimning adabiyotshunoslik, adabiyot nazariyasi, adabiy tanqid borasidagi fikrlari shunchaki fikrlar emas, yillar davomida o'rganilgan, tadqiq etilgan tadqiqotlarning xulosaviy qismidir. Olimning adabiy tahlil borasidagi 20 dan ortiq, adabiyot tarixiga oid 30 dan ortiq, adabiyot nazariyasiga oid 30 dan ortiq, adabiy tanqid borasidagi 30 ga yaqin, pedagogika oid 30 ga yaqin, tilshunoslikka oid 10 dan ortiq

asarlari va maqolalari¹, ulardagi ilmiy-nazariy xulosalar darslikka asos bo'lganligi bu asar qiymatini ko'rsatib turibdi.

2. Olim darslikdagi ma'lumotlarni taqdim etishda adabiyot tarixi, adabiyot nazariyasi, adabiy tanqidga oid 30 dan ortiq darslik, ensiklopediya, ma'ruzalar to'plami, lug'atlardan foydalangan:

- А.Шалыгин "Теория словесности" (1909)
- А.А.Потебня "Теоритическая поэтика"
- А.Н.Веселовский "Историческая поэтика" (1989)
- В.М. Фриче. "Новейшая европейская литература" (1900-1914)
- Б.А.Лезин. "Вопросы теории и психологии творчества" (1907)
- Бухорин. "Тарихий материализм назарияси"
- "Вопросы теории и психологии творчества"
- Ю. И. Айхенволд. "Силуэты русских писателей" (1908)
- "Литературная энциклопедия", "Отражения личности" (1909)

kabi asarlardan Roman Osipovich Yakobson, Anatoliy Lunacharskiy, Vasilii Adreevich Jukovskiy, Vissarion Grigorevich Bilinskiy, Platon Mixailovich Milioranskiy, Aleksandr Nikoloyevich Samoylovich kabi G'arb olimlarining ilmiy-tanqidiy maqolalari va ilmiy-tarixiy asarlaridan; Mahmud Fuod Kupruluzoda, Shihob Sulaymon, Sulaymon Nazif kabi turk, totor olimlarining darslik, qo'llanmalaridan, Najim Osimbek ma'ruzalaridan, o'z davrining matbuot nashrlari: "Inqilob", "Bilim o'chog'i" kabi jurnallari materiallaridan.

3. Darslikda qiyos uslubidan unumli foydalanilgan: o'zbek, qozoq, totor adabiyoti va mumtoz adabiyot: chig'atoy adabiyotidagi ijod mahsullari bilan birgalikda G'arb adabiyoti: rus, fransuz, ingliz, nemis adabiyotidagi badiiy asar namunalari tadqiqqa tortilgan. Bu orqali ma'lum nazariy qonuniyatlar va ulardagi o'ziga xoslik makon va zamon miqyosida o'rganilgan. Olimning bu uslubi o'zi ta'kidlaganidek, darslikni keng doirada o'rganish va foydalanish imkoniyatini oshiradi.

¹ Mo'minova Nilufar Abduvahobovnaning "Abdurahmon Sa'diyning adabiyotshunoslik merosi" mavzusidagi dissertasiyaning so'nggi qismida Abdurahmon Sa'diyning bibliografik ko'rsatikichi e'lon qilgan. Qarang: Mo'minova N. A. "Abdurahmon Sa'diyning adabiyotshunoslik merosi". Filologiya fanlari nomzodi dissertasiyasi. -T., 2002. -B. 143-148.

4. Olim mumtoz adabiyot namunalaridan ko'ra XX asr boshlarida ijod qilgan shoirlar ijodiga ko'p murojaat qilgan. Olimning o'zi e'tirof etganidek, bundan maqsad – o'z davri adabiyoti va adabiy jarayonni tanitish, bu xususta kengroq ma'lumot berish.

5. A.Sa'diyning "Amaliy ham nazariy adabiyot darslari" darsligi shunchaki ilmiy-nazariy qoidalaridan iborat bo'lmay, darslik tuzish maqsadidan kelib chiqqan holda uning amaliy natijasining tatbig'i aks etgan manba sifatida e'tiborga molik. Olim darslikda "Ish" sarlavhasi ostida o'quvchiga nazariy ko'nikmalarni amaliyotga tatbiq qilish imkonini beruvchi topshiriqlar beradi.

6. Darslik o'ziga xos tushuntirish prinsipi asosida tuzilgan: uzundan uzun nazariy qoidalar emas, nazariy qonuniyatlarning izohi va sharhiga keng o'rin ajratilgan. Adabiy jarayonda faol bo'lgan 100 dan ortiq asarlardan saralab, namunalar keltirilganki, bu esa olimning o'z davrining sinchi munaqqidi ekanligidan dalolat beradi.

7. Abdurahmon Sa'diy darslikdagi adabiyot tarixi, adabiyot nazariyasi, adabiy tanqidga oid ilmiy-nazariy qarashlarni mavjud manbalardan aynan keltirmaydi, ular bilan bahsga kirishadi, izohtalab o'rinlarni izohlaydi, yangi nazariy qonuniyatlarni, qarashlarni taqdim qiladi. Bu borada olimning omma adabiyotiga oid nazariy qoidalar haqidagi mulohazalari, vazn imkoniyatlarini tushuntirishdagi yangicha yondashuv: ritma-ta uslubi e'tiborga molik. Keyinchalik Fitrat "Adabiyot qoidalari" asarida aruz vazni imkoniyatlarining "childirma" uslubida ochib bergan edi.

Abdurahmon Sa'diyning "Amaliy ham nazariy adabiyot darslari" darsligi yetti bobdan iborat bo'lib, adabiyot tarixi, adabiyot nazariyasi, adabiy tanqidga oid ilmiy-nazariy ma'lumotlar tizimli ravishda berilgan:

Birinchi bob til istilohi, uning ma'naviy ko'lami izohiga bag'ishlangan bo'lib, tilning badiiy adabiyotdagi o'rnini, ruhiyat ifodasidagi yuki, turli xalqlarning til xususiyatlari kabi masalalarga bag'ishlangan. Til taraqqiyoti, komillashishi inson ongining taraqqiyoti bilan, tildagi o'zgarishlar esa o'sha tilda so'zlashuvchi millatning ijtimoiy, iqtisodiy, ma'naviy rivojlanishi yoki aksincha tanazzulga yuz tutishi bilan bog'lanadi.

Ikkinchi bob "Tilda so'zlarning qo'llanishi ham uslub masalalari" deb nomlanib, tilda so'zlarning qo'llanish imkoniyatlari, tildagi

so'zlarning uslubga ta'siri, so'zlardagi mohiyatning ko'chishi, ko'chim, istiora va kinoyaning o'ziga xos xususiyatlari, matndagi so'zlarning ko'chishi kabi masalalar xususida to'xtalinib, o'xshatishlarning yozma va xalq og'zaki ijodidagi o'ziga xos xususiyatlari qiyosiy o'rganiladi. Olim fikrni anglatishning ikki yo'lini farqlaydi: to'g'ri anglatish va suratli anglatish, ya'ni majoz vositasida. Suratli anglatishning 12 yo'li taqdim qilinadi: so'zlarning tub ma'nolaridan ko'chishlari, o'xshatish, sifatlash, turtma (ta'riz - kesatish), jonlantirish, mubolag'a, qarshilantirish, takror, savol berish, nido, kesish, bilib, bilmaslikka olish. Shunisi ahamiyatliki, Abdurahmon Sa'diy tilning ma'no ko'chish turlarini mohiyatidan kelib chiqqan holda ikkiga ajratadi: o'xshashli ko'chim va o'xshashsiz ko'chim. O'xshashsiz ko'chimga metanomiya va sinekdoxa ma'no ko'chish turlari, o'xshashlik ko'chimga esa metaforani kiritadi. Chindan-da metanomiya va sinekdoxa aloqadorlik va butun va qism munosabati asosida, metafora esa o'xshatish asosida ko'chadi. Olim o'xshashlik ko'chimni mayda bo'laklarga bo'lgan holda 14 qism asosida o'rganadi, namunalar keltiradi. "1. Butun o'rniga bo'lak (parcha) yoki bo'lak o'rniga butun aytilur *"Bosh sog' bo'lsa, mol topilur"*, *"Iki qo'l qilg'an ishni bir qo'l qila olmas"* deganda butun o'rniga bo'lak aytilgandir. *Bosh, qo'l* so'zlari kabi.

2. Ko'b o'rniga aytilur: *shogird turmushi, maktab masalasi, o'zbek adabiyoti "Ko'zimda erta va kech bir yig'in xayol ochilur"* (Cho'lpon) *dushman qochdi* kabi".

Darslikda o'xshashlik asosida ma'no ko'chadigan holat istiora va ko'chimga asos bo'lishi va bu ikki turli hodisotlarning o'xshash va farqli xususiyatlari badiiy parchalar asosida izohlanadi. Bu ikki hodisaning ishtiroki adabiy tur tanlamasligi Cho'lpon, Elbek, Bot-u, Shokir Sulaymon kabi davrdosh va Ahmad Yassaviy, Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur, Husayn Boyqaro, Muhammad Solih, Abdulla Avloniy kabi mumtoz shoirlar lirik parchalari bilan bir qatorda Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar", Fitratning "Chin sevish" kabi asarlari misolida isbotlanadi.

Ko'ngil bog'i sabz ekan-da, bilmay yurdim.

Umrim guli xazon bo'ldi, emdi tuydim.

baytidagi *"ko'ngil bog'i"*, *"umrim guli"* kabi go'zal istioralar,

Ko'z yoshlarim oyog'ingg'a to'karman.

misrasidagi o'ziga xos qism orqali butunga asoslanilgan ma'no ko'chishi olim tomonidan sinchkovlik va badiiy tafakkur bilan tanlangan adabiy parchalardandir. Abdurahmon Sa'diy ana shunday 100 dan ortiq badiiy parchalarni keltirar ekan, ulardagi ma'no ko'chimlarini topishni o'quvchiga havola qiladi. Bilamizga tashbeh va istiora bir-biriga o'xshaydi. Ular o'rtasida nozik farqlanish bor: Abdurahmon Sa'diy mana shu farqni so'zning ingichkalashishi, noziklashishi, iqtisod qilinishda ko'radi va istioraga o'xshatishdan yuqori martaba beradi, o'xshatishdan ko'ra inson xayolotiga ortiqroq zavq berishini ta'kidlaydi. Olim o'xshatish yo'llari xususida to'xtalganda, moddiy narsaning moddiy narsaga o'xshatilishi, moddiy narsaning ma'naviy narsaga o'xshatilishi, ma'naviy narsaning moddiy narsaga o'xshatilishi kabi turlariga namunalar keltiradi. "*Yog'di o'q boshlarig'a yog'murdek (M.Solih)*" misrasida "o'q"ning "yomg'ir"ga o'xshatilishi moddiy narsaning moddiy narsaga o'xshatilishiga, Cho'lponning mashhur "*Ko'nglim kabi yiqiq uylar, qishloqlar*" misrasidagi "*uylar*"ning "*ko'ngil*"ga o'xshatilishi moddiy narsaning ma'naviy narsaga o'xshatilishiga, "*Mening senga bo'lg'on muhabbatim mana bu dengiz kabi chuqur*" jumlasidagi "*muhabbat*"ning "*dengiz*"ga o'xshatilishi ma'naviy narsaning moddiy narsaga o'xshatilishiga namuna sifatida sodda va aniq tushuntirib berilgan. Darslikdagi sifatlash, ta'riz, jonlantirish, mubolag'a, qarshilantirish, takror, nido kabi badiiy tasvir vositalari ham shu shaklda batafsil izohlangan.

"Amaliy ham nazariy adabiyot darslari"da "Tahrir uchun ma'lumot" sarlavhasi ostida *mavzu'* haqida batafsil ma'lumotlar keltiriladi. Ma'lum bir mavzu doirasida ijodiy ish yozish va tahrir ko'nikmasi, bir mavzuni tarkiban bo'lish usuli o'rgatiladi. Masalan, olim "*Yozg'i kech shaharda*" degan mavzusini tanlaydi, uni plan moddasi, ya'ni mavzu, mundarija va guruhlariga ajratib, ularni jamlab, yirik qismlarning ajratilmasini tuzadi:

- 1) *Quyosh botish oldida;*
- 2) *Quyosh botgach;*
- 3) *Kishilarda kechki harakat;*
- 4) *Bog'cha tomoshasiga borib qaytish.*

Bu to'rt yirik plan o'z ichida bir qancha kichik bo'laklarga bo'linadi. Abdurahmon Sa'diy "*Quyosh botish oldida*" qismni a) ufqda ko'rinish b) quyosh yog'dularining narsalarga tushgan ranglari s)

podalarning qaytishi kabi; *"Quyosh botgach"* qismi uchun esa a) yer usti ham ko'k b) oy ham yulduzlar c) elektrik yog'dusi d) kechki yumshoq yel ye) jilg'a yoki ariqlarning oqishi kabi; *"Kishilarda kechki harakat"* qismi uchun a) xalqning turli keyimlarda go'zallanib bog'chalarga, tomoshalarga, istirohat joylariga oqilishlari b) ko'chalarning chetlarida yayov yurguvchilar harakati s) aftomobil, tramvay ham arobalarda bir unday, biri bunday qizg'in o'tib ketishlari; *"Bog'cha tomoshasiga borib qaytish"* sarlavhali qismga a) boqchaga – tomoshaga ketishing b) bog'chada ko'rinish, xalq harakati c) musiqa va uning senga ta'siri d) boqchadan qaytishing ye) qanday taassurot va qanday xayollar ostida uyquga ketishing kabi kichik qismlarga ajratishni tavsiya qiladi.

Abdurahmon Sa'diy darslikda uslub masalasiga batafsil to'xtaladi. Dastlab tilning boyish imkoniyatlari xususida ma'lumot beradi. Har bir ijodkor o'z uslubiga ega ekanligini ta'kidlagan olim "Yassaviy, Navoiy va Muhammad Solih kabi chig'atoy shoirlari, Bobir va Abulg'oziy kabi muharrirlar o'zlariga ayrim mustaqil uslubga ega bo'lg'u(v)chi odamlar" ekanligini bayon qiladi. Tabiiyki, davr uslubini ham shoirlar belgilab beradi. Adabiy ta'sir natijasi o'laroq bir davrda yashab, ijod etgan shoirlar ijodi, asar kompozitsiyasi, syujet chizig'i, obrazlar tizimi o'xshash bo'ladi. Demakki, davr uslubi ijodkor uslubining yig'indisi sifatida adabiy muhitni shakllantiradi. Abdurahmon Sa'diy aytganidek, mumtoz shoir va zamonaviy shoirlar uslubi ular yashagan adabiy muhitining mevasidir.

Tabiiyki, nasr, nazm va dramaturgiya uslubi bir-biridan tubdan farqlanuvchi uslubdir. Badiiy asarning uzoq umr ko'rishi olim ta'kidlaganidek, "uslubning quvvatidan"dir. Abdurahmon Sa'diy uslubning sinflar bilan munosabati xususida to'xtalar ekan, ijtimoiy hayot har qanday janrdagi asar uslubiga, ijodkor uslubiga ta'sir ko'rsata olishini isbotlaydi. Demakki, "ijtimoiy turmushning shartlariga qarab, tilning va uning uslubining tabiati ham o'zgaradir". Uslub ochiqlik, ko'rinishlilik, hissiylik kabi bir qancha xususiyatlarga ega bo'lib, bu xususiyatlar asarlarning yashab qolishi va tushunarli bo'lishida muhim ahamiyatga ega. Badiiy adabiyotda shakl va mazmunning mutanosib bo'lishi muhim ahamiyatga ega, bu ikki hodisa bir-birini taqozo qiladi. Abdurahmon Sa'diy shoirlar ko'p bo'lsa-da, ularning aksariyati yangi mazmun yoki g'oya

tug'dirmasligini, aksincha ular ham avvaldan mavjud mavzularni qalamga olishlarini ta'kidlab, shoirlarning bir-biridan farqli jihatlari sifatida mavjud mavzularga yangicha shakl berishlari, yangicha uslubda ijod qilishlarini ko'rsatadi.

Abdurahmon Sa'diy uslubning ochiqligi barobarida so'zlarning sofligiga ham alohida e'tibor qaratish kerakligini uqtiradi. Chetdan olingan so'zlarning ishlatilishi badiiy matn mohiyatiga salbiy ta'sir ko'rsatishini namunalar asosida isbotlashga harakat qiladi. "Ajnabiylik yolg'iz-yolg'iz so'zlar olishdag'ina emasdir, bu hol jumlar tuzishda ham bo'ladi. Bir til uchun eng qo'rqinchlisi ham shudir. Masalan, ilgari zamonda Lutfiy, Husayn Boyqaro, Navoiy kabilar Eron va arablarning yolg'iz so'zlarining ta'siri ostidag'ina qolmasdan, jumla tuzishda ham Eronning qattig' ta'sirlari ostida yengildilar. Turkiy tilida forsiy tarkiblar yasadilar. Forsiy tili ruhida ibora va jumlar tuzdilar. Umarxon Amiriy ham shul yo'ldan ketdi. Kamiy, Almaiy va Furqatlarda ham shu holni ko'ramiz. Mashrab ham mundan qutula olmag'an. Hatto Avloniyda ham bu ta'sir bordir". Olim Navoiy, Elbek, Cho'lpon, Botu ijodidan namunalar keltirgan holda badiiy matn ichidagi ajnabiy so'zning mohiyati va ohangi she'r matniga mos tushmaganini izohlaydi.

Abdurahmon Sa'diy uslubni buzuvchi xususiyatlardan biri sifatida matndagi so'zlarni bitimdosh shaklida (omonim so'z nazarda tutilgan) keltirishini ko'rsatadi. Olimning fikriga ko'ra "yozishda, aytilishda bir-birisiga o'xshag'an iki so'zni bitimdosh qilib keltirish ham uslubning ochiqlig'in buzadir". Bitimdosh so'zlar tuyuq janriga asos bo'lib, Abdurahmon Sa'diy bu janrga oid uch tuyuq (Lutfiy, Navoiy, Bobur)ni tahlilga tortadi. Misralardagi omonim so'zlarning ma'nolarini izohlaydi.

Darslikning ayni bobida "So'z uslubi" sarlavhasi ostida sochma va tizma uslubni bir-biridan farqlash qonuniyatlari keltirilgan ilmiy-nazariy hamda amaliy matnlar keltirilgan bo'lib, olim dastlab sochma uslubni tushuntiradi va "Shajarayi turk" asaridan parchalar keltiradi. Tizmani izohlashda xalq og'zaki ijodi va yozma adabiyotdagi she'r tizmalaridagi 4, 5, 7, 8, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16 hijoli vaznlarning amaliy natijalarini ko'rsatuvchi she'riy parchalarni taqdim qiladi, hijo imkoniyatlari va turoqlanishini "rittata" usuli asosida tushuntiradi. Darslikda aruz vazni va uning turkiy tildagi imkoniyatlari xususida ham qisqacha to'xtalangan, turkiy tildagi 11, 13, 15 hijoli vaznlar bilan

Darslikning to'rtinchi bobi "Kishilik ijodi va uning turlari" deb nomlanib, olim dastlab badiiy va ilmiy ijod tushunchalarini qiyoslaydi. Fikrni yetkazish yo'llari: to'g'ridan to'g'ri yoki turli tasvirlar vositasida kabi masalalarga to'xtaladi. San'atning fan sifatida turli sohalariga ta'siri, she'r va nasrning san'atga munosabati, san'atning ijtimoiyat bilan bog'liqligi kabi turli jihatlar batafsil kichik sarlavhalar ostida izohlanadi. Olim ma'lumotlarni taqdim etishda o'ziga xos uslubdan foydalangan. Kichik sarlavhalarining aksariyati savol shaklida berilgan va savolga javob izlangan. Aburahmon Sa'diy bu bobda san'atdagi adabiy oqimlar haqida juda keng va batafsil ma'lumotlarni taqdim qilganki: o'quvchi, talaba bu ma'lumotlar

tomitirdan bo'lishini asosiy xususiyatlardan biri sifatida keltiradi. "Amaliy ham nazariy adabiyot darslari" darsligining uchinchi bobi omma adabiyoti — xalq og'zaki ijodi, janrlari, obrazlar tizimiga bag'ishlangan. Abdurahmon Sa'diy xalq adabiyotini "og'iz adabiyoti" deb ataydi, dastlab omma adabiyoti va yozma adabiyotining farqli jihatlari 8 qism ostida ko'rsatib o'tadi. Shuni alohida ta'kidlash kerakki, olim garchi 8 qism asosida omma adabiyoti va yozma adabiyotining farqli jihatlari ko'rsatasa-da, ulardagi eng asosiy farqlarni g'oyasi, ruhida deb belgilaydi.

Abdurahmon Sa'diy qo'iyani bitim atamasi ostida keltiradi, bitimni tizmaning asosiy shartlaridan biri sifatida baholaydi. Shu asosda g'azal, ruboiy, to'rtlikning o'ziga xos qo'iyalanish tizimi barobarida ohang, vazn va bitim birligini bir butunlikda taqdim qiladi. Olim "bitimsiz vazn ohangsiz bir vazn" ekanligini ta'kidlab, bitimdosh so'zlarning to'laqonli ohangdosh bo'lishi she'rning muvaffaqiyatini ta'minlashini isbotlash maqsadi bilan G'ulom Zafarining "Vannaychaxon" she'ridagi "yangralar" bilan "inilar" so'zlaridagi bitimdoshlik ohangni buzishini ta'kidlaydi. Chunki bitimdosh sifatida keltirilgan so'zlar to'liq ohangdoshlik kasb etmagan. She'rdagi "moralar" bilan "o'ynalar" bitimdosh so'zlari ham aynan qo'iyadosh emasligini ta'kidlab, bu kabi bitimdoshlik she'rdagi umumohangdoshlikni buzishini ta'kidlaydi. Demakki, olim misralardagi so'zlarning asl qo'iy

qiyoslanadi. Olim tomonidan madd vazni – aruz vaznining turkiy tilga o'zlashishining asosiy sababi turkiy tildagi arab va fors tillaridan o'zlashgan so'zlarning miqdori ko'pligi bilan izohlanadi. butunlay aruz vaznida ijod qilganini ta'kidlaydi.

asosida adabiy oqimlar Sharq va G'arb adabiyotida turlicha hukm surganini namunalar asosida anglab olishi mumkin bo'ladi. Chunki Abdurahmon Sa'diy adabiy oqimlar va ularning paydo bo'lish tarixi, taraqqiyoti, tanazzuli va sabablarini birma-bir tushuntirgan. Ma'lum adabiy oqim vakillarining asarlari va ulardagi mohiyatni alohida izohlagan. Bir shoir faqat bir adabiy oqim vakili emas, uning asarlari mohiyatidan kelib chiqqan holda turli oqim namunalari bo'lishi mumkinligini asoslab bergan. Klassitsizm, fikrchilik (ratsionalizm), sentimentalizm, romantizm, simvolizm, modernizm, futurizm, ijtimoiyotchilik, turkumlanish va boshqa oqimlar va ularning Sharq va G'arbdagi vakillari, asarlari tahlilga tortilgan.

“Amaliy ham nazariy adabiyot darslari” darsligini to'rtinchi bobida she'riy ijodlar turlarga ajratiladi, olim his-tuyg'ulurga yo'g'rilgan she'rni yurak she'rlari deb nomlab, yurakchilik she'rlarini bir qancha turlarga ajratgan holda taqdim qiladi: diniy yurakchilik, harbiy-vataniy yurakchilik, inqilobiy she'rlar, qasida-madhiya, sevgi yurakchiligi – muhabbat she'rlari, qayg'u, motam she'rlari, hajviy yurak she'rlari kabi turlar asosida ularning o'ziga xos jihatlarini namunalar asosida izohlaydi. Olim nasrni ko'chirik atamasi ostida keltiradi. Ko'chirikni yurakchilik va tomoshalik (dramaturgiya) bilan qiyoslaydi, uslub va shakldagi farqliklarni ko'rsatadi.

Abdurahmon Sa'diy darslikning oltinchi bobida shoirga kerak bo'ladigan xususiyatlar haqida ma'lumot beradi. Ilhom, nafasat, dohiylik masalalari xususida ilmiy qarashlarni taqdim qiladi. Bu bobda olim adabiy tanqid va munaqqidning adabiyot olamidagi mavqeyi borasida kerakli fikr-mulohazalarni keltiradiki, bu fikrlar nafaqat XX asr boshlari, balki bugungi kun tanqidchiligi va munaqqidlariga qo'yiladigan talablar o'zgarmaganidan dalolat beradi.

Darslikning yettinchi bobida nasriy asarlar va ularning turli janrlari: sayohatnoma, xotirotlar, memuar asarlar, adabiy nutqlar, tarjimayi hol, yodnoma, tabiatlama (xarakteristika), qaydnoma, o'zimlik (avtobiografiya) kabilar haqida ma'lumotlar keltiriladiki, bu ma'lumotlarda janrlarning tarixiy ildizlari va XX asr boshlarida paydo bo'lgan nasriy janrlar va ularning namunalari batafsil tahlil qilinadi. Olim bobda darslik yaratish mas'uliyati va qonuniyatlari xususida ham to'xtaladi, tuziladigan darsliklarning nima yoki kim uchun mo'ljallanishi asos sifatida ko'rsatiladi, talablari keltiriladi.

Orziguil Hamroyeva

Shuni alohida ta'kidlash kerakki, Abdurahmon Sa'diyning "Amaliy ham nazariy adabiyot darslari" darsligi garchi maktab o'quvchilari uchun tuzilgan darslik sifatida ko'rsatilgan bo'lsa-da, aslida bu kitob universitet talabalari uchun mo'ljallangan darslik imkoniyatlariga javob beradi. Abdurahmon Sa'diyning o'zi ham asarning Kirish qismida ko'p bora "talabalar" so'zini ishlatgan. Qolaversa, adabiyot nazariyasiga oid juda keng va batafsil keltirilgan ilmiy-nazariy ma'lumotlar, xulosalar universitet talabalari imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda taqdim qilingan, bu ma'lumotlar yirik mutaxassislarining ilmiy tadqiqotlari va ma'ruzalari asosida tanlangan. Darslikda berilgan topshiriqlar ham amaliy mashg'ulot uchun mo'ljallangan.

Xulosa qilib aytish mumkin, Abdurahmon Sa'diyning "Amaliy ham nazariy adabiyot darslari" kitobi adabiyot nazariyasiga oid dastlabki va shu bilan birgalikda mukammal qo'llanma bo'lib, darslikda adabiyot nazariyasiga oid barcha nazariy masalalar yetarlicha o'rganilgan. Kitobni nashr qilishda quyidagilarga e'tibor berildi:

1. Turlicha yozilgan so'zlar uchun bir xil yozilish shakli tanlandi. Masalan, *bilan*, *chunki*, *tasavvur* kabi so'zlar kitobning har o'rinlarida turlicha yozilgan.
2. Tinish belgilari bugun amalda bo'lgan "Imlo qoidalar" talablari asosida qo'yildi.
3. Ba'zi ismlar tushunarsiz shaklda yozilgani bois qavs ichida bugungi kundagi yozilish shakli berildi. Tushunarli bo'lgan holatlarda manbada qanday yozilgan bo'lsa, shu shaklda keltirildi.
4. Ilmiy atamalar, nomlar, shoir va ijodkorlar, asar nomlari qanday yozilgan bo'lsa, shu shaklda qoldirildi.
5. Ba'zi siyosiy va g'oyaviy o'rinlar (jumla, so'zlar) tashlab ketildi. Abdurahmon Sa'diyning "Amaliy ham nazariy adabiyot darslari" darsligi Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi "Noyob kitoblar" fondi Pya23, O'zFASHIDA №12840 inventar raqami ostida saqlanuvchi nusxalariga tayanib, nashr qilindi.

O'ylaymizki, ushbu kitob XX asr adabiyotshunosligini o'rganishda, davr ilmiy maktabining asosiy xususiyatlarini belgilashda, adabiyot nazariyasiga oid bilimlarni mustahkamlashda muhim manba sifatida xizmat qiladi.

Shuni alohida ta'kidlash kerakki, Abdurahmon Sa'diyning "Amaliy ham nazariy adabiyot darslari" darsligi garchi maktab o'quvchilari uchun tuzilgan darslik sifatida ko'rsatilgan bo'lsa-da, aslida bu kitob universitet talabalari uchun mo'ljallangan darslik imkoniyatlariga javob beradi. Abdurahmon Sa'diyning o'zi ham asarning Kirish qismida ko'p bora "talabalar" so'zini ishlatgan. Qolaversa, adabiyot nazariyasiga oid juda keng va batafsil keltirilgan ilmiy-nazariy ma'lumotlar, xulosalar universitet talabalari imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda taqdim qilingan, bu ma'lumotlar yirik mutaxassislarning ilmiy tadqiqotlari va ma'ruzalari asosida tanlangan. Darslikda berilgan topshiriqlar ham amaliy mashg'ulot uchun mo'ljallangan.

Xulosa qilib aytish mumkinki, Abdurahmon Sa'diyning "Amaliy ham nazariy adabiyot darslari" kitobi adabiyot nazariyasiga oid dastlabki va shu bilan birgalikda mukammal qo'llanma bo'lib, darslikda adabiyot nazariyasiga oid barcha nazariy masalalar yetarlicha o'rganilgan.

Kitobni nashr qilishda quyidagilarga e'tibor berildi:

1. Turlicha yozilgan so'zlar uchun bir xil yozilish shakli tanlandi. Masalan, *bilan*, *chunki*, *tasavvur* kabi so'zlar kitobning har o'rinlarida turlicha yozilgan.

2. Tinish belgilari bugun amalda bo'lgan "Imlo qoidalarini" talablari asosida qo'yildi.

3. Ba'zi ismlar tushunarsiz shaklda yozilgani bois qavs ichida bugungi kundagi yozilish shakli berildi. Tushunarli bo'lgan holatlarda manbada qanday yozilgan bo'lsa, shu shaklda keltirildi.

4. Ilmiy atamalar, nomlar, shoir va ijodkorlar, asar nomlari qanday yozilgan bo'lsa, shu shaklda qoldirildi.

5. Ba'zi siyosiy va g'oyaviy o'rinlar (jumla, so'zlar) tashlab ketildi.

Abdurahmon Sa'diyning "Amaliy ham nazariy adabiyot darslari" darsligi Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi "Noyob kitoblar" fondi Pya23, O'zFASHIda №12840 inventar raqami ostida saqlanuvchi nusxalariga tayanib, nashr qilindi.

O'ylaymizki, ushbu kitob XX asr adabiyotshunosligini o'rganishda, davr ilmiy maktabining asosiy xususiyatlarini belgilashda, adabiyot nazariyasiga oid bilimlarni mustahkamlashda muhim manba sifatida xizmat qiladi.

Orzigul Hamroyeva